

## INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDAGI IBORALARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARIGA DOIR QARASHLAR

**Sirojeva Zeboniso**

Master student, Navoi State Pedagogical Institute, Uzbekistan

[sirojevazeboniso@gmail.com](mailto:sirojevazeboniso@gmail.com)

Scientific advisor: **Yugay Yevgeniya,**

Doctor of philosophy, teacher of NSPI, Uzbekistan

### ANNOTATSIYA

*Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarining eng madaniyatli va milliy ahamiyatga ega bo‘lgan lingvistik birliklari hisoblangan iboralar haqida ma’lumotlar berilgan. Shu munosabat bilan iboralar turdosh bo‘lmagan tillarda bir tasnifga e’tibor qaratgan holda guruhlash yo‘li bilan ochiladi. Bundan tashqari, maqolada qiyosiy tahlil usuli yordamida tillarning milliy madaniyatini aks ettiruvchi yorqin misollar keltirilgan.*

**Kalit so‘zlar:** frazeologiya, frazeologizmlar, madaniyatga tegishli birliklar, lakunar frazeologizmlar, lingvistik qiyosiylik.

### ABSTRACT

*The most culturally and nationally relevant linguistic units in the English and Uzbek languages, phraseological units are the subject of this article's trace. Grouping in unrelated languages and concentrating on a single classification reveals phraseological units in this regard. Additionally, using the comparative analysis method, the article offers compelling examples that highlight the national cultures of the languages.*

**Keywords:** linguistic comparativeness, lacunar phraseologisms, phraseology, and units significant to culture.

### KIRISH

Til millat madaniyatining bir qismi – u madaniyatni saqlaydi va boshqa avlodlarga yetkazadi. S.G.Ter-Minasova tilni atrofdagi dunyoning ko‘z gusi deb ataydi: “... u [til] voqelikni aks ettiradi va dunyoning, har bir tilning yagona, o‘ziga xos tasvirini yaratadi. Bundan kelib chiqib, xalq, etnik guruhlar va jamiyat berilgan tildan muloqot vositasi sifatida foydalanadi” [9].

E.V.Urisonning fikricha, til tizimlari atrofda voqelikning o'ziga xos tarzda boshqacha tasvirini taklif qiladi: "Biz bilamizki, har bir til dunyoni o'ziga xos tarzda bo'ladi, ya'ni uni kontseptsiyalashning o'ziga xos usuli bor. Har bir muayyan tilning zamirida maxsus model yoki dunyoning tasviri mavjud bo'lib, so'zlovchi o'zi aytgan so'z (lar)ning mazmunini shu modelga muvofiq tartibga soladi" [5].

Frazeologizmlar, V.A.Maslovaning fikricha, dunyoning lingvistik ko'rinishining parchasidir; u dunyoni tasvirlash uchun emas, balki uni tushunish va baholash uchun xizmat qiladi. V.A.Maslova iboralar ona tilida so'zlashuvchilarning dastlabki bilimlari, shuningdek, ularning madaniy va tarixiy an'analari o'rtasida yaqin aloqa borligini taklif qiladi. "Frazeologizmlar insonning milliy-madaniy o'ziga xosligini aks ettiruvchi ko'zgudir" [8].

Milliy tafakkur namoyon bo'ladigan xususiyatlaridan biri tilning frazeologik vositalaridir. Iboralar, ular o'z ichiga olgan tasvirlar, ramzlar va stereotiplar bilan bir qatorda, insoniyat tajribasining katta qismini qamrab oladi va millatning til madaniyati qonunlarini o'z ichiga oladi. Ularda milliy madaniyatning muhim jihatlari bo'lgan ko'p asrlik tarix, diniy e'tiqod, xalq donishmandligi, axloqiy g'oyalar o'z ifodasini topgan. V.N.Teliyaning fikricha, iboralar "... madaniy va milliy me'yorlar, stereotiplar, afsonalar va boshqalar bilan bog'liq bo'lib, ular nutqda qo'llanganda ma'lum bir til madaniyati jamoasiga xos bo'lgan fikrlashni aks ettiradi" [7].

S. G. Ter-Minasova iboralar til va madaniyatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, deb hisoblaydi: "tilning iboratik qatlami, ya'ni har bir millat uchun o'ziga xos bo'lgan qatlamda qadriyatlarni, jamoat axloqini, dunyoga, odamlarga, boshqa xalqlarga munosabatini saqlaydi. Iboralar, maqollar va matallar millatning turmush tarzini, shuningdek geografik joylashuvini, bir madaniyat bilan birlashtirilgan jamiyat tarixi va an'alarini aks ettiradi" [9].

V.A.Maslovaning fikricha, milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlashda iboralar salmoqli vazifani bajaradi. Ular har bir milliy tilning ruhidir; ular xalqning o'ziga xosligi bilan birga til xarakterini ham ifodalaydi. Iboralar atrofimizdagi olamga bo'lgan sub'ektiv munosabatimizni tushunish, baholash va ifodalash uchun emas, balki uni tasvirlash uchun ham chaqiriladi [6]. Iboralar shaxs va jamiyat dunyoqarashining shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Iboralarning semantik tuzilishi, birinchi navbatda, ekstralingvistik omillar bilan belgilanadi va iboralar ma'lum bir xalqning hayoti va turmush sharoitining turli tomonlarini, ularning jamoaviy ongi va og'zaki nutq shaklida saqlanib qolgan ko'p asrlik tajribasini to'liq va aniq aks ettiradi. "Tilni inson, uning ongi, tafakkuri, ma'naviy va amaliy faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda" o'rganishga qaratilgan antropologik paradigmaning rivojlanishi tufayli til frazeologik tizimning milliy-

madaniy o'ziga xosligi masalasi bo'lib, hozirda ko'plab tilshunos olimlarning tadqiqot mavzusi sifatida o'rganiladi. Bu borada iboralar eng madaniyatga xos va milliy ahamiyatga ega lingvistik birliklar. Iboralar va madaniy belgilar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish, etalonlar, qoliplar, belgilar ko'rinishidagi qadriyatlar tizimini, iboralarning milliy madaniy o'ziga xosligini o'rganish tilshunoslik frazeologiyasining bir qismidir. Frazeologik komponentlar eng "madaniyatga tegishli" deb tan olingan, chunki ular xalq madaniyati, g'oyalari, urf-odatlarini, qadimiy urf-odatlarini va an'analarini, xatti-harakatlarini aks ettiradi.

## ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, iboralarning madaniy o'ziga xos xususiyatlari har qanday tilda mavjud bo'lgan ekvivalent bo'lmagan yoki lakunar iboralar bilan bog'liq. Lingvistik materiallarni tahlil qilish natijalari Z.V.Korzyukova [2] (Kunin tasnifiga e'tibor qaratgan holda) bizga ingliz va o'zbek iboralarni tasniflash va madaniy ma'lumotlarni aks ettiruvchi bir nechta guruhlarini aniqlash imkonini berdi:

### 1. Ingliz va o'zbek xalqining urf-odat va an'analarini aks ettiruvchi iboralar

Ingliz tilida "an unlicked cub" iborasi mavjud. Inglizlarning o'rta asr an'analariga ko'ra, ayiq bolasi noto'g'ri shaklga ega bo'lib, to'g'on uni yalab turmaguncha nomukammal bo'ladi. "Baker's dozen" - ingliz tili an'analarini aks ettiruvchi iboraning yana bir misoli. Qadimgi ingliz odatiga ko'ra, savdogarlar novvoylardan o'n uchinchi nonni olishgan, o'n ikki o'rniga 13-novvoychining hisobidan edi. O'zbek tilida "teng-tengi bilan tezak qopi bilan" frazeologik birligi o'zbek an'analarini tasvirlaydi. Bu iboratik ibora har bir kishi ijtimoiy darajasi bir xil bo'lgan qizga uylanishi kerakligini anglatadi. Bu iborani ingliz tilidagi "Every Jack has its Jill" maqolining ma'nosi bilan almashtirish mumkin. Keyingi misol o'zbek tilida "Chiqqan qiz chig'iridan tashqari" bo'lib, turmushga chiqqan qiz ota-onasi bilan birga yashash mumkin emasligini bildiradi. O'zbek madaniyatiga ko'ra, turmushga chiqqan qiz hayotning qandaydir past-balandliklariga e'tibor bermay, umrbod er-xotin bo'lib yashashi kerak.

### 2. Ingliz va o'zbek realiyasi bilan bog'langan iboralar

Realia madaniy jihatdan o'ziga xos so'z yoki ibora sifatida ta'riflanadi, uni ko'pincha, iloji bo'lsa, maqsadli tilga tarjima qilish qiyin. "Carry coals to Newcastle" realiya tarkibiga kiruvchi frazeologizmlardan biri bo'lib, o'sha joyda ortiqcha narsalarni olib yurishni bildiradi. Chunki Nyukasl ko'mir qazib olish markazi hisoblanadi. Bu ibora o'zbek tilidagi "O'rmonga o'tin bilan borish" iborasiga mos keladi. Inglizlar orasida ingliz frazeologizmlarida qo'llaniladigan realiyali leksemalarning ko'p qismi pul birliklari va o'lchov birliklari (vazn, hajm, uzunlik)

nomlaridir. Masalan, “penny wise and pound foolish” (kichik ishlarda ehtiyotkor, lekin muhimroq masalalarda ehtiyotsizlik), “in for a penny in for a pound” (biror narsani tugatish niyatini bildirish uchun ishlatiladi), “ive them an inch and they will take a mile” (kichik yon bersangiz, ular sizdan foydalanadilar), “look a million dollars” (juda jozibali va yaxshi kiyingan ko‘rinish uchun). Bundan farqli o‘laroq, o‘zbek tilida “chuchvarani xom sanamoq” (kimdir yoki biror narsa haqida xato qilish), “oshga tushgan xira pashshaday” (keraksiz odam), “yosh kelsa ishga, qari kelsa oshga” (yoshlar mehnat, kattalar dam olish uchun) kabi milliy taomlarning realiyasi bilan bog‘liq va kiyim-kechak, jumladan “astar- avrasini ag‘darmoq” (biror narsani chuqurroq ko‘rib chiqish), “bir-ikki yaktakni ortiqroq yirtgan” (yanada tajribali), “do‘ppisini osmonga otmoq” (omad va baxtga erishmoq), “kavushini to‘g‘irlab qo‘ymoq” (jazolash), “gapga to‘n kiydirmoq” (birovni aldamoq) va hokazo kabi frazeologizmlarga boy.

### **3. Ingliz va o‘zbek yozuvchilari, olimlari, siyosatchilari, xalqlari nomlari bilan bog‘langan iboralar**

"Lady Bracknell" ingliz tilida o‘zini sevadigan aristokratik ayollarni anglatadi. Braknel Oskar Uayldning "Jiddiy bo‘lishning ahamiyati" spektaklidagi qahramon edi. U Uayldning eng kulgili satrlarini gapiradigan qattiqqo‘l, yuqori sinf ingliz ayolidir. Ushbu toifaga yana bir misol " According to Cocker " narsaning qoidalar yoki mezonlariga mukammal rioya qilish ma'nosida. Koker (1631-1675) –matematika va arifmetika olimi, 17-asrlarda mashhur arifmetika bo‘yicha kitob muallifi. “The Admirable Crichton”, “King Charlie’s head”, “Queen Ann is dead” ingliz yozuvchilarining iboratik iboralari uchun boshqa misollardir. O‘zbek tilidagi “Jonini Jabborga bermoq” iborasini misol qilib olish mumkin. Biror ishni ko‘p kuch bilan bajarish, mehnatsevarlik bilan bir ishni haddan tashqari oshirish demakdir. Jabbor o‘zbekcha erkak ismi bo‘lib, frazeologizmida “jon” so‘zi bilan alliteratsiya bo‘lib qoladi. Qolaversa, o‘zbek xalq og‘zaki ijodiga ko‘ra, u qat‘iy ish beruvchi bo‘lib, xodimlardan katta e’tibor talab qilgan. O‘zbek antroponimlarini aks ettiruvchi iboralar qatorida “Padarkush Abdullatif”ni ham sanab o‘tish mumkin. Ushbu iboraning ma'nosi otasiga shafqatsiz munosabatda bo‘lgan odamdir. Abdullatif Temuriylardan bo‘lgan Mirzo Ulug‘bekning o‘g‘li edi. U otasini haddan tashqari ichib o‘ldirgan yagona badjahl o‘g‘li edi.

### **4. Irim-sirimlar bilan bog‘liq iboralar**

" A black sheep" iborasi ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlarning xurofotlari bilan bog‘liq. Qadimgi e’tiqodga ko‘ra, qora qo‘y shaytonning muhri bilan belgilanadi, bu ibora oilaga uyat ma'nosida qo‘llaniladi. Keyingi misol " to show the white feather" dir, bu qo‘rqoqlikni ko‘rsatishni anglatadi. Ingliz madaniyatida odamlar xo‘rozning

dumidagi oq tuklar yomon zotning belgisidir, deb ta'kidlaydilar. "Qirmich yegan qiz" o'zbek tilida ko'p qo'llaniladigan iboradir. O'zbeklar bu iborani to'y kunida yomg'ir yog'gan qizlar uchun ishlatadi. "Qirmich" komponenti qaynatilgan sutning qolgan qismidir. Uning kelib chiqishi o'zbek irim-sirimlariga tegishli bo'lib, bu mahsulot nima uchun yomg'irli to'y kunini tasvirlash uchun ishlatilishini hech kim tushuntira olmaydi. O'zbek tilidagi yana bir qiziq ibora "kovushiga sabzi solmoq"dir. So'z jumllariga ko'ra, yigitlar turmush qurish istagini bildirgani uchun otasining kovushiga sabzi solib qo'yishgan.

### **5. Astrologiyaga aloqador iboralar**

"Over the moon" ingliz frazeologiyasidagi biror narsadan juda xursand ekanligingizni anglatadi. Bu ibora "oy" komponenti tufayli astrologiya-assotsiativ ibora hisoblanadi. Yana bir misol, "Once in a blue moon" biror narsa juda kamdan-kam sodir bo'lishini anglatadi. Ushbu iboraning kelib chiqishi biroz noaniq, ammo bitta tushuntirish quyidagicha: odatda yiliga 12 ta to'lin oy bor, har oyda bitta. Biroq, har uch yilda bir marta, bir oyda 2 ta to'lin oy ko'rinadi. Bu sodir bo'lganda, ko'k oy chiqadi. Keyingi misol sifatida tunda o'ta shoshqaloq va yashirin jo'nash degan ma'noni anglatuvchi "Do a moonlight flit" iborasini olish mumkin. "A touch of the sun" (yengil quyosh urishidan aziyat chekish), "to believe in one's star" (kimdirning taqdiriga ishonish) ingliz tilining madaniy qarashlarini saqlaydigan astrologiya bilan ham bog'liq. O'zbek tilida "yulduzni benarvon uradigan", "yulduzi-yulduziga to'g'ri kelmoq" (kelin-kuyovni bir-biriga mos deb bilish), "yettinchi osmunda yurmoq" - xursand), "fig'oni falak bo'lmoq" (haqiqatan ham asabiylashmoq), "ko'kka ko'tarmoq" kimgadir yuksak hurmat ko'rsatish) iboralari o'zbek xalqining o'z madaniyatini munajjimlik bilan qanday bog'lashini aks ettiradi.

### **6. Xalq ertaklari va ertaklaridan olingan iboralar**

Ingliz tilidagi "Fortunatus's purse" bu guruhning yorqin misolidir. Bu ibora ertakdagi Fortunatus qahramonidan olingan bo'lib, bitmas-tuganmas hamyonni bildiradi. "In borrowed plumes" iborasi "o'ziniki bo'lmagan narsa bilan maqtanish" ma'nosini anglatadi va In Borrowed Plumes, Amerika dramasiidan kelib chiqqan. "A dog in the manger" - hech qanday ehtiyoj yoki foydalanish qobiliyatiga ega bo'lmagan odamdan kelib chiqqan, boshqalar uchun foydali yoki qimmatli bo'ladigan, lekin boshqalarga ega bo'lishiga to'sqinlik qiladigan egalik, 16-asr oxirida ho'kiz va otning pichanni yeyishiga yo'l qo'ymaslik uchun oxurda yotgan it haqidagi ertakdan kelib chiqqan. O'zbek tilida "Jasadidan eshak hurkadi" iborasi dastlab "Otamdan qolgan dalalar" asarida atoqli o'zbek yozuvchisi Tog'ay Murod tomonidan qo'llangan. Bu ibora yomon odamning qiyofasini yaratadi, chunki u o'zining pastliklariga nisbatan beadab so'zlarni ishlatadi. Cho'lpon o'zining "Kecha va Kunduz" asarida qo'llagan

“Biri besh bo‘ldi” (to‘satdan boyib ketmoq ) buning yana bir misoli. Aynan ibora biror narsaning yorqin farovonligiga ega bo‘lganlar uchun ishlatiladi. Keyingisi “Laylini ko‘rish uchun Majnunning ko‘zi kerak”. Layli va Majnun Alisher Navoiy g‘azalidagi qahramonlardir. Ma'lumki, Layli chiroyli qiz edi. Uni ko‘rgan odam uning go‘zalligini ko‘ra olmadi. Shuning uchun bu maqolda bu nomlar qalb go‘zalligini his qilish maqsadida ramziy ma’noda qo‘llangan

### **7. Rivoyatlarga bog‘langan iboralar**

"To cut the Gordian knot " ingliz tilida qiyin muammoni kuchli, sodda va samarali tarzda hal qilishni anglatadi. Keyingi o‘rinda " Halcyon days " sokin, osoyishta kunlar, sokin vaqt degan ma'noni anglatadi. Qadimgi an'anaviy rivoyatlarga ko‘ra, halcyon - Kingfisher, qishki kun davomida dengizda suzuvchi tovuqlarni uyaga olib keladi va bu vaqtda, taxminan ikki hafta, dengiz juda sokin bo‘lgan. " A Trojan horse " zararli yoki zararli narsalarni kiritish uchun yashirin vosita uchun ishlatiladi. O‘zbek tilida “Ayamajuz olti kun, qahri kelsa qattiq kun” frazeologik birligi keng tarqalgan. Ayamajuz — xalq miflarida qahramon nomi. Afsonalarga ko‘ra, tabiatdagi fasllarning almashinish hodisasi xalqning ibtidoiy tafakkurida ana shu obraz orqali ifodalangan. Ayamajuzning to‘qson o‘g‘li bor edi va ularning har biri qishning harbir kunini sovuq qilish uchun tayinlangan. Qish oylarida issiq bo‘lsa, Ayamajuz Navro‘zdan bir hafta oldin “sovuqlarini” yuborib, o‘g‘illariga: “Bir kun kelib mening oldimga kelishing shart emas”, deydi. O‘zbek rivoyatlarida aytilishicha, kimnidir qasddan niyat qilib yoki hech qanday sababsiz yoqtirmaslik mumkin. Bu yerda ular bu holat uchun "Jini suymaydi" dan foydalanadilar. Ularning fikriga ko‘ra, har bir inson o‘zining ichki xulq-atvoriga qarshi turishi mumkin bo‘lgan o‘zining ikkinchi tomoniga ega.

### **8. Tarixiy faktlarni aks ettiruvchi iboralar**

“Saint Bartholomew's Day Massacre” ingliz tilidan tarjima qilinganda shafqatsiz qotillik kunini anglatadi. Tarixga ko‘ra, u onasi Ketrin de' Medichining ta'siri ostida harakat qilgan Karl IX buyrug‘i bilan 1572-yil 24-avgustda boshlangan Parijda Gugenotlarning o‘ldirilishidan kelib chiqqan. " The curse of Scotland " to‘qqizta olmos degan ma'noni anglatadi. Tarixan, o‘yin kartasi graf Dilprim Steynerning timsoliga o‘xshaydi, u o‘zining Britaniyaparast siyosati tufayli Shotlandiyada nafrat uyg‘otdi. Yana bir misol, “Hobson's choice” bu tanlov yo‘q degan ma'noni anglatadi. Bu Kembrijdagi (XVI asr) livari Xobsonning tarixiy haqiqatidan kelib chiqqan bo‘lib, o‘z mijozlaridan faqat chiqish eshigiga eng yaqin bo‘lgan otni sotib olishlarini talab qilgan. O‘zbek tili uchun “Bo‘ji keldi, Bo‘ji keldi, Chingiz bilan Jo‘ji keldi” [1]. Idioma tarixiy haqiqatni aks ettiradi. Bu maqolda uchta tarixiy nom bor: Bo‘ji, Chingiz, Jo‘ji. Bular mo‘g‘ul bosqinchilari, Chingizxon o‘g‘illarining ismlari. Bu maqolda bu nomlarni tilga

olishdan maqsad uzoq tariximizda mo'g'ullar bosqinini ko'rsatishdir. Xalq ularning kelishidan qo'rqib, halok bo'lishini his qildi. Shu munosabat bilan bu nomlar xalq maqollari tarkibida bo'lib, bilvosita ma'noda qo'llangan. O'zbek xalqining urf-odatiga ko'ra, bu maqol bola ota-onasiga bo'ysunmasa, bolani qo'rqitish uchun ishlatilgan [2]. Yana bir o'zbekcha misol "Tuyani ko'rib, Turanni ko'zla". Bu misolda Turon so'zi O'zbekistonning tarixiy nomini ko'rsatadi.

## XULOSA

Xulosa qilib aytganda, biz ushbu maqolada ingliz va o'zbek iboralarining milliy-madaniy xususiyatlariga ko'ra tasnifini ochib berishga harakat qildik. Biroq tasniflashning boshqa kichik guruhlar ham borki, ular orasida Biblicisms, Shekspirizmlar, ingliz tilidagi etimologiyaga asoslangan frazeologik birliklar, payg'ambarlar ismlari bilan kelgan frazeologik birliklar, o'zbek tilidagi muqaddas joy nomlari bilan ifodalangan frazeologik birliklar ham o'rganishga arziydi. Tarixiy faktlar, ijtimoiy-siyosiy jihatlar, urf-odatlar va madaniy qadriyatlarning barchasini frazeologizmlarda uchratish mumkin va ularning barchasi tillarda o'xshash mavzuli sohalarni hosil qiladi: atrof-muhit, iqtisodiy va ijtimoiy hayot, his-tuyg'ular, shaxsiy xususiyatlar, axloq va boshqalar. Frazeologik birliklar o'ziga xos va universal bo'lgan psixologik va lingvistik elementlarga asoslanadi, chunki ular madaniyatlarning haqiqiy madaniy piktogrammalariga aylangan. Demak, iboralar ham madaniyatga, ham millatga tegishli til vositalari ekanligini yodda tutish kerak.

**ADABIYOTLAR RO‘YXATI:**

1. Berdiyorov H., Rasulov R. Paremological Dictionary of Uzbek language. *Tashkent: Teacher*, 1984, p. 59.
2. Korzyukova Z.V. The main aspects of the functioning of phraseological units with proper names in the English language: national and cultural specificity. *Diss. For Cand. of Philol. sciences.* - Moscow, 2003. p. 67.
3. Radjabova, M. Comparative study of phraseological units with Naming features in nonrelated languages. *Philology matters: vol. 2019: iss. 1, article 22.* Doi: 10.36078/987654329
4. Shomaksudov Sh., Shorakhmedov Sh. Significance of meanings. *Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan*, 2001. p. 448..
5. Uryson E.V. Yazikovaya kartina mira vs. obikhodnye predstavleniya [Linguistic Picture of the World vs. Everyday Representations] / E.V. Uryson // *Questions of Linguistics.* - 1998. - No.2. - p. 3
6. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова // - М. : Академия, 2007. - с. 208.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия // - М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. - с. 288.
8. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // *Фразеология в контексте культуры / отв. ред. В.Н. Телия. М.: Языки русской культуры, 1999. с. 13—24.*
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация /С. Г. Тер-Минасова// - М. : Слово, 2000. - с. 624.